

УДК 81' 373.611

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/79-1-33>**Оксана МАКСИМЕЦЬ,**

orcid.org/0000-0002-4833-5593

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) on_maximec@ukr

ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ ГРУПИ ДЕВЕРБАТИВІВ, ЩО ВІДНОСЯТЬСЯ ДО РІЗНИХ ГАЛУЗЕВИХ СФЕР У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Віддієслівні іменники становлять чималий пласт лексики в українській мові. Зазначені похідні як синтаксичні деривати виникли внаслідок трансформації вербатива у субстантив.

Девербативні іменники, об'єднані спільним значенням "опредметнена дія/стан", є репрезентантами різних родів дії: тривалої, розгорнутої в часі, результативної, мультиплікативної, одноактної, ітеративної.

Категорію опредметненої дії, процесу, стану формують іменники на позначення інтелектуальної, комунікативної діяльності людини; процесів, пов'язаних зі сферою трудової та професійної діяльності; волевиявлення; морально-етичних понять і відносин; стану, почуттів; переміщення, пересування; виробничих та технологічних процесів; звукових процесів, що супроводжують дію; психічних та фізіологічних процесів; дій суб'єктів живої й неживої природи; обрядів, звичаїв, традицій; дій, що належать до різних галузевих сфер.

Нашу статтю присвячено виявленню системи словотвірних типів іменників на позначення дій, що відносяться до різних галузевих сфер, здійснення опису історії функціонування кожного форманта, визначення динаміки їх продуктивності, дослідження функціонально-семантичної дистрибуції відповідних транспозиційних формантів.

Окреслена група іменників – це утворення пізньої фіксації, що сформувалася в основному протягом ХХ ст. Такі деривати активно творяться за допомогою нульового суфікса (допит, збут, розшук), суфікса -л(я) (пошівля, торгівля) а також суфіксів іншомовного походження -аціj(а) (атестація, реалізація, регуляція) та -аж (тампо-наж, тренаж).

Іменники на позначення дій, що відносяться до різних галузевих сфер, які утворилися за допомогою суфіксів -л(я) та нульового суфікса зазвичай вживаються в уснорозмовному мовленні, мові художньої літератури та публіцистичному стилі. Девербативи з суфіксами іншомовного походження -аціj(а) та -аж, які доповнюють цю групу іменників, використовуються в усіх функціональних стилях, але головна сфера використання таких іменників – термінологія та наукове мовлення.

Ключові слова: словотвір, опредметнена дія, іменник, суфікс, історія, розвиток.

Oksana MAKSYMETS,

orcid.org/0000-0002-4833-5593

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language

Podillia State University

(Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) on_maximec@ukr

FORMATION OF THE WORD-FORMING GROUP OF DEVERBATIVES RELATING TO DIFFERENT INDUSTRY SPHERES IN THE NEW UKRAINIAN LANGUAGE

Verbal nouns make up a considerable layer of vocabulary in the Ukrainian language. The specified derivatives as syntactic derivatives arose as a result of the transformation of the verbative into a substantive.

Deverbative nouns united by the common meaning "objectified action/state" are representatives of various types of action: long-lasting, unfolding in time, effective, multiplicative, one-act, iterative.

The category of objectified action, process, state is formed by nouns denoting the intellectual, communicative activity of a person; processes related to the sphere of labor and professional activity; manifestation of will; moral and ethical concepts and relations; state, feelings; movement, movement; production and technological processes; sound processes accompanying the action; mental and physiological processes; actions of subjects of animate and inanimate nature; rites, customs, traditions; actions belonging to different industry spheres.

Our article is devoted to the identification of the system of word-forming types of nouns for the designation of actions related to various industry spheres, the description of the history of the functioning of each formant, the determination of the dynamics of their performance, the study of the functional-semantic distribution of the corresponding transpositional formants.

The outlined group of nouns is a formation of late fixation, formed mainly during the 20th century. Such derivatives are actively created with the help of the zero suffix (донум, збут, розшук), the suffix -л(я) (пошівля, торгівля), as well as the suffixes of foreign origin -ацій(а) (атестація, реалізація, регуляція) and -аж (тампонаж, тренаж).

Nouns denoting actions related to various industry spheres, which were formed with the help of suffixes -л(я) and the zero suffix, are usually used in colloquial speech, the language of fiction and journalistic style. Deverbatives with suffixes of foreign origin -ацій(а) and -аж, which complement this group of nouns, are used in all functional styles, but the main area of noun usage is terminology and scientific speech.

Key words: word-form, objective action, noun, suffix, history, development.

Постановка проблеми. Віддієслівні іменники становлять чималий пласт лексики в українській мові. Категорію опредметненої дії, процесу, стану формують іменники на позначення інтелектуальної, комунікативної діяльності людини; процесів, пов'язаних зі сферою її трудової та професійної діяльності; волевиявлення; морально-етичних понять і відносин; стану, почуттів; переміщення, пересування; виробничих та технологічних процесів; звукових процесів; психічних та фізіологічних процесів; дій суб'єктів живої й неживої природи; обрядів, звичаїв, традицій; дій, що належать до різних галузевих сфер (Максимець, 2008: 5).

Систему формантів, що беруть участь у творенні розгляданих дериватів, складають праслов'янські, власне українські та запозичені суфіксальні морфеми. Кожен із зазначених словотвірних типів іменників на позначення опредметненої дії, процесу, стану характеризується певними семантичними особливостями. Саме цим і зумовлюється активність ужитку іменників кожного словотвірного типу та сфера їх стилістичного використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сфері наукових праць розглядалися питання історії формування девербативних субстантивів (Л. Булатова, П. Білоусенко, Л. Гумецька, І. Ковалик, Г. Кржижкова, А. Кримський, А. Лагутіна А. Майборода), досліджувалися окремі типи цих похідних (А. Вовк, М. Наконечний, Г. Рацинська, В. Токар, Л. Третевич), їх семантична та морфологічна валентність (М. Кравченко), стилістичні функції (Л. Дідківська, Л. Родніна).

Дослідження словотвірної структури зазначених девербативів сучасної української літературної мови як системи, що утворилася в процесі формування мови, має значний теоретико-пізнавальний і практичний інтерес. Поява на поч. ХХІ ст. монографічної праці Л. Колібаби "Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів" (Колібаба, 2005), в якому досліджується дериваційна природа розгляданих похідних, свідчить про зацікавленість до цієї багатоаспектної проблеми, яка не втрачає актуальності і на сучасному етапі вивчення мовознавчої науки.

У словотвірній системі мови віддієслівні іменники становлять об'єднану класом твірних основ мікросистему, елементи якої – словотвірні структури – різняться як індивідуально-лексичним значенням твірних основ, так і типом словотворчих афіксів та їх функціями (Пінчук, 1975: 35).

Деякі мовознавці зазначають, що за своєю природою і механізмом творення окреслені утворення належить до словотвірних категорій особливого типу та «об'єднуючись на підставі граматичної предметності, вони розрізняються за семантикою своїх предикатів, власною або контекстною експресивністю і стилістичною спеціалізацією» (Олексенко, 2001: 151).

Метою наукової розвідки є виявлення системи словотвірних типів іменників на позначення дій, що відносяться до різних галузевих сфер, здійснення опису історії функціонування кожного форманта, визначення динаміки їх продуктивності, дослідження функціонально-семантичної дистрибуції відповідних транспозиційних формантів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Група іменників на позначення дій, що відносяться до різних галузевих сфер – це утворення пізньої фіксації, що сформувалася в основному протягом ХХ ст. Такі деривати активно творяться за допомогою нульового суфікса (*виплат, допит, збут, розшук, спад, сплата*), суфікса -л(я) (*пошівля, торгівля*), а також суфіксів іншомовного походження -ацій(а) (*акліматизація, атестація, імітація, інтеграція, пеленгація, реалізація, регуляція, централізація*) та -аж (*тмпонаж, тренаж*).

Одним із складників системи іменників на позначення дій, що є назвами діяльності людей у різних сферах відносяться віддієслівні утворення із суфіксом -л(я). Більшість дериватів із зазначеним суфіксом утворюються від перехідних дієслів. В обстежених джерелах ХVІІІ ст. маємо поодинокі утворення зазначеного лексико-словотвірного типу, наприклад: *Не через злото куплею, а ни через иншіе жадніе дворовіе фавори того гонору и шляхетства доступим* (ДНРМ 391). Протягом ХІХ ст. коло їх дещо розширюється, наприклад: *пошівля* (Ж 730) "пошиття", *торгівля* (ЛексФр 237). Кілька новотворів маємо в першій половині ХХ ст., наприклад: *будівля* (Гр I 106)

“будування”, *збудівля* (II 19), *відгодівля* (К I 223). Продовжує зростати кількість таких девербативів і в другій половині ХХ ст. Писемні пам’ятки цього періоду фіксують кілька відповідних утворень, які не було зафіксовано, наприклад: *закупівля* (К II 64), *заготівля* (СУМ III 89), *підгодівля* (VI 415), *перегодівля* (153)

Зазначені деривативи живаються зазвичай в усно-розмовному мовленні, мові художньої літератури та публіцистичному стилі, наприклад: *Батьки, з пракореня українці, були малоземельними селянами, на прожиток підробляли торгівлю, наймитували* (Слово і час 1998 №4-5 77) тощо.

У межах нульсуфіксальних девербативів протягом ХХ ст. теж активно формується група іменників на позначення дій, що відносяться до різних галузевих сфер. Девербативи розгляданого типу репрезентують технічну термінологію: *вимір* (Ж 79), *замір* (ЛФр 78), *вимолат* (Гр I 171), *витоп* (К II 199), *налив* (615), *нагрів* (581), *вивар* (Шел 12), *витрим* (13), *випил* (14), *завар* (24), *замір* (27), *засмокт* (28), *вріз* (28), *гарт* (32), *обтяж* (51), *натяг* (52), *начіп* (52), *обпал* (54), *обтиск* (54), *обклад* (55), *обтіс* (55), *попуск* (60), *відпал* (60), *обкур* (60), *вигов* (60), *відчал* (61), *відруб* (61), *спад* (62); термінологію економіки та торгівлі: *викуп* (К-О I 138), *розход* (158) “витрати”, *відкуп* (ЛФр 35), *занепад* (78), *виплат* (Гр I 176), *відмін* (219) “викуп”, *перебір* (III 109) “ревізія”, *покуп* (279), *попит* (328), *збут* (К II 177), *приріст* (IV 393), *винайм* (СУМ I 438), *переторг* (VI 300); медичну термінологію: *звих* (К II 184), *вивих* (СУМ I 363), *обклад* (V 512) “дифтерит”, *перев’яз* (VI 148), *перелом* (218), *поріз* (VII 261), *розтин* (VIII 824), *розтяг* (836); юридичну термінологію: *розбор* (К-О III 121) “слідство”, *допит* (Гр I 423), *присуд* (III 443) “приговор”, *виділ* (СУМ I 502) “виділення майна або частини майна на користь тієї чи іншої особи”, *розслід* (VIII 810) “розслідування”, *розиук* (869), *обшук* (V 608); термінологію військової справи: *відступ* (Гр I 230), *наступ* (II 525), *приступ* (III 443), *розвід* (СУМ VIII 633) “огляд і розподіл по постах військових підрозділів”, *промисел* (.

Нульсуфіксальні девербативи, що відносяться до різних галузевих сфер обслуговують майже всі стилі української мови, наприклад: *Тато ж до ночі засиджувався на роботі – він був начальником відділу славетного бахчисарайського заводу, який натоді перереєстрували і з розпадом совка слід було шукати нові місця збуту* (Левко 11); *Генерал закуриив, влаштувавши гостю невеличкий допит...* (Процюк 165) тощо.

Активно творяться в українській мові й іменники, що є назвами процесу і конкретного предмета як наслідку цього процесу або дії за допомогою суфікса **-ації(а)**. Віддієслівні іменники, що мають такі морфи в своєму складі співвідносяться з основами дієслів із суфіксом **-ува-** іншомовного походження. Такі утворення фіксуються пам’ятками нової української мови з першої половини ХХ ст., наприклад: *гербаризація* (К I 325), *інсценізація* (II 290), *публікація* (IV 549), *символізація* (V 302), *театралізація* (VI 21), *телефонізація* (24), *тонізація* (69), *декорація* (СУМ II 236), *ілюстрація* (IV 17), *ін’єкція* (29), *інкрустація* (31), *інтеграція* (35), *інтерпретація* (39), *калькуляція* (80), *консервація* (265), *матеріалізація* (646), *муміфікація* (826), *нумерація* (V 455), *орнаментация* (748), *травматизація* (X 221), *транспозиція* (231), *фіксація* (589) та ін. Ця група іменників продовжує поповнюватися і протягом ХХІ ст., наприклад: *інтертейментизація* (опредметнена дія (процес), пов’язана з інтертейментом (від англ. entertainment – розваги) (ЛСІ 2012-2013 63), *фанеризація* (опредметнена дія (процес), пов’язана з фанерою (поширення “фанери” – співу під фонограму) (ЛСІ 2012-2013 154), *цифровізація* (опредметнена дія (процес), пов’язана з цифровими технологіями (ЛСІ 2015–2016 192), *корпорацієзація* (опредметнена дія (процес), пов’язана з корпорацією (набуття ознак корпорації)) (ЛСІ 2014 100).

На кожному етапі розвитку нової української мови такі іменники використовуються в усіх функціональних стилях, але головна сфера використання іменників – термінологія та наукове мовлення. Чимало таких новотворів маємо і в ЗМІ, наприклад: *Тому не дивно, що в Україні нині відбувається “інтертейментизація” новин* (від англ. entertainment – розваги) (УТ-і, 25–26/13); *В Україні спостерігається тенденція до русифікації і до “фанеризації”* (УТ-і, 1-2/13); *Монополії – це наслідок олігархізації, корпорацієзації економіки* (Радіо “Ера FM”, 03.03.14).

Окремі деривати вказаного семантичного типу в новій українській мові дав суфікс **-аж**, що увійшов в українську мову шляхом запозичення з французької. Співвідносяться деривати цього словотвірного типу з дієсловами недоконаного виду з суфіксами **-ува-ти**, рідше **-ірува-ти**. Загальномовні словники ХХ ст. містять обмежену кількість таких утворень (окремі з них є полімотивованими): *кольматаж* (Шел 37), *демонтаж* (К I 390), *інструктаж* (II 290), *каботаж* (298), *масаж* (489), *саботаж* (V 242) від саботувати

спродаж (471), *тренаж* (VI 93), *зондаж* (СУМ), *пілотаж* (VI 534), *тампонаж* (X 31).

Утворення розгляданого типу особливо активно функціонують у сучасній науково-технічній термінології, наприклад: *При монтажі опор слід додержувати правил техніки безпеки* (Прит 62) тощо.

Висновки. Таким чином, група іменників на позначення дій, що відносяться до різних галузевих сфер творяться за допомогою нульового суфікса, суфікса **-л(я)** а також суфіксів іншомовного походження **-аці(я)** та **-аж**. Потрібно зазна-

чити, що це утворення пізньої фіксації, які сформувалася в основному протягом ХХ–ХХІ ст.

Іменники на позначення дій, що відносяться до різних галузевих сфер, які утворилися за допомогою суфіксів **-л(я)** та нульового суфікса зазвичай вживаються в уснорозмовному мовленні, мові художньої літератури та публіцистичному стилі. Девербативи з суфіксами іншомовного походження **-аці(я)** та **-аж**, які доповнюють цю групу іменників використовуються в усіх функціональних стилях, але головна сфера використання іменників – термінологія та наукове мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колібаба Л. М. Семантико-функціональна характеристика суфіксів іменників дії в аспекті дивергенції. Українська мова. 2005. № 3. С. 27–37.
2. Максимець О. М. Формування словотвірної структури іменників зі значенням опредметненої дії в новій українській мові (кінець XVII – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. канд. філол. наук : Запоріжжя, 2008. 20 с.
3. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників : монографія. Херсон : Айлант, 2001. 240 с.
4. Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників в сучасній українській мові. Морфологічна будова сучасної української мови. Київ : Наукова думка, 1975. С. 35–82.

REFERENCES

1. Kolibaba L. M. (2005) Semantyko-funktsionalna kharakterystyka sufiksiv imennykiv dii v aspekti dyverhentsii. [Semantic and functional characteristics of action noun suffixes in the aspect of divergence] Ukrainska mova. № 3. S. 27–37. [in Ukrainian].
2. Maksymets O. M. (2008) Formuvannia slovotvirnoi struktury imennykiv zi znachenniam opredmetnenoii dii v novii ukrainskii movi (kinets XVII – pochatok XXI st.) [The formation of the word-forming structure of nouns with the meaning of objectified action in the new Ukrainian language (the end of the 18th century – the beginning of the 21st century)] : avtoref. dys. ... kand. filol. Nauk : Zaporizhzhia. 20 s. [in Ukrainian].
3. Oleksenko V.P. (2001) Slovotvirni katehorii sufiksalnykh imennykiv : monohrafiia. [Word-forming categories of suffixed nouns: monograph] Kherson : Ailant. 240 s. [in Ukrainian].
4. Pinchuk O.F. (1075) Slovotvirna struktura viddiieslivnykh imennykiv v suchasni ukrainskii movi. [Word-forming structure of verb nouns in the modern Ukrainian language] Morfolohichna budova suchasnoi ukrainskoi movy. Kyiv : Naukova dumka. S. 35–82. [in Ukrainian].

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

ДНРМ – Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). Київ : Наукова думка 415с.

Гр – Словарь української мови : в 4 т. / Зібран. ред. журн. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ, 1907–1909.

Ж – Малорусско-немецкий словарь : у 2 т. Львів, 1886. 1117с.

К – Українсько-російський словник : в 6 т. / За заг. ред. І.Кириченка. Київ : Наукова думка, 1953–1963.

Кв-Осн – Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Твори : у 6 т. Київ : Держлітвиддав, 1956.

Левкова – Левкова А. За перекопом є земля. Кримський роман. 5-те вид. Київ : Лабораторія, 2024. 392 с.

ЛСІ 2012-2013 – Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації 2012-2013. Словник / за ред. А. Нелюби. Харків. Харківське історико-філологічне товариство, 2014. 172 с.

ЛСІ 2014 – Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації 2012-2013. Словник / за ред. А.Нелюби. Харків. Харківське історико-філологічне товариство. 2015, 220 с.

ЛСІ 2015–2016 – Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації 2012-2013. Словник / за ред. А.Нелюби. Харків. Харківське історико-філологічне товариство. 2017, 204 с.

ЛФр – Ковалик І.І, Ощипко І.Й., Полюга Л.І. Лексика поетичних творів Івана Франка: меточні вказівки з розвитку лексики. Львів : ЛГУ, 1990. 264 с.

Прит – Притак І.П. Електропостачання сільського господарства. Київ : Вища школа, 1983. 343с.

Слово і час Науково-теоретичний журнал. Київ : Національна академія наук України та Інститут літератури ім.

Т. Г. Шевченка Національної академії наук України Процюк Процюк Л. Інфекція. Брустури : Дискурс, 2023. 208 с.

СУМ – Словник української мови : в 11т. Київ : Наукова думка, 1970-1980.

УТ-і – Український тижень (інтернетверсія)

Шел – Шелудько І.М. Практичний словник виробничої термінології. Харків : Рад. школа, 1931. 110 с.